

Tarihî ve Kültürel
Yönleriyle Bitlis
(I. Cilt)

Editörler

Prof. Dr. Mehmet İnbaşı - Prof. Dr. Mehmet Demirtaş

Bitlis Eren Üniversitesi Yayınları: 7

Düzeltili

Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ

Editörler

Prof. Dr. Mehmet İNBAŞI,

Prof. Dr. Mehmet DEMİRTAŞ

Katkıda Bulunanlar

Arş. Görevlisi Muhammed UĞURLU

Arş. Görevlisi Yunus KIRAYIT

Baskı - Cilt

Kalkan Matbaacılık

Büyük Sanayii, Birinci Cadde 99/32, İskitler / Ankara

kalkanofset@gmail.com, www.kalkanofset.com

Telefon: 0312 341 92 34, Fax: 0312 384 5746

Kapak Fotoğrafi

Bitlis İl Halk Kütüphanesi

<http://bitlis.kutuphane.gov.tr/TR-94095/fotograflarla-eski-bitlis.html>

Kapak ve Sayfa Tasarım

Mehmet Sadık KİŞİ

Tarihî ve Kültürel Yönleriyle Bitlis (I. Cilt)

ISBN

978-605-61507-7-7 (I.c)

978-605-61507-6-0 (Tk)

1. Baskı: Aralık 2019, Ankara

“Tarihî ve Kültürel Yönleriyle Bitlis (I. Cilt)” kitabında yayımlanan yazıların yasal ve bilimsel sorumluluğu yazarlarına aittir. Kitabın yayın hakkı Bitlis Eren Üniversitesi’ne aittir. Kitabın hiçbir bölümü yayıncının izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi, kayıt yöntemleriyle veya başka bir yöntemle çoğaltılamaz, bir veri muhafaza sisteminde saklanamaz veya iletilemez. Kaynak göstermek kaydıyla alıntı yapılabilir.

İÇİNDEKİLER

Önsöz	9
Önsöz	11
Urartu Döneminde Bitlis'in Sosyo-Ekonomik Yapısı	13
Ksenophon'un Anabasis (Onbinlerin Yürüyüşü) Adlı Eserinde Bitlis ve Çevresi / Bitlis and Its Environment in the Work of Xenophon's Anabasis (The March of Ten Thousands).	21
Urartu Krallığı'nın Van Gölü'ndeki Ulaşım ve Taşımacılık Faaliyetleri	31
“Bagafış / Baıafış” Adından “Badfıs / Bidlis” Adına: Ermeni ve Bizans Kaynaklarında “Bitlis” Adının İlk Görünümleri	49
El-Ensab Tarihi Kitabında Bitlis Şehri	63
Ortaçağ İslam Coğrafyacılarına Göre Bitlis-Ahlat ve Çevresi	81
Müslüman Coğrafyacı ve Seyyahlara Göre Bitlis ve Çevresinin Sosyal ve Ekonomik Durumu (10. ve 17. Asırlar Arası)	95
Van Gölü Havzası'nda Revvâdî ve Hezbânî Hâkimiyeti	103
Dilmaçlı Hâkimiyetinde Bitlis'in Tarihi Gelişimi	117
Gazan Han Döneminde Yapılan Mali Reformların Bitlis ve Havalisi Üzerindeki Tesirleri	129
Akkoyunlular Devrinde Bitlis ve Yöresi: Genel Bir Değerlendirme.	139
Yavuz Sultan Selim'in Doğu Anadolu Siyaseti ve İdris-i Bitlisî	145

Osmanlı-Safevî Geriliminde Doğu Anadolu Beyleri	151
Kanunî Sultan Süleyman'ın İkinci İran Seferi ve Bitlis Bölgesinde Meydana Gelen Olaylar.	165
Devlet ve Emaret: Bitlis ve Çevresinde Osmanlı Hâkimiyetini Doğru Okumak	183
Hakkari and Bedlis Emirates Relations Until 1665 1665 Yılına Kadar Hakkari ve Bitlis Emirliklerinin İlişkileri	193
Erken Dönem Osmanlı Maliye Defterlerinde Yer Alan; Bitlis ve Havalisinin Ekonomik, Siyasi ve Sosyal Tarihine Ait Belgeler.	201
XVII. Yüzyılın İlk Yarısında Şark Seferlerinde Bitlis ve Çevresinin Rolü	211
Safevilerden Osmanlıya İltica Eden Ulama Paşa ve Şeref Han ile Giriştiği Bitlis Hakimiyeti Mücadelesi.	221
^^Lül^liij^j^VIJjİaJfcJcH^JjSjUl	231
The Emirate of Bitlis in the Reign of Abdal Khan Bitlisi 1617-1668.	243
16. Yüzyıl Sonlarından, 17. Yüzyılın Ortalarına Bitlis'te Eşkîyalık ve Şiddet.	265
Osmanlı-İran Savaşlarında Bitlis ve Kazalarının Sefer Organizasyonu Açısından Rolü (1723-1746).	279
XVIII. Yüzyılda Adilcevaz Sancağı.	287
Osmanlı Devirlerinde Adilcevaz Kalesi'ne Dair Bazı Tespitler.	301
"Bitlis'e Han Olmak": Osmanlı Klasik Döneminde Bitlis Beyliğine Atanma Sürecine Dair Notlar.	319
Kuruluşundan 1864 Vilayet Nizamnamesi'ne Kadar Bitlis'in Osmanlı İdari Taksimatı İçerisindeki Yeri Üzerine Bir Değerlendirme.	335
Osmanlıdan Cumhuriyete Tatvan İskelesinin Ulaşım ve Ticaret Faaliyetleri Bakımından Önemi.	347
Osmanlı Devleti'nde Misyonerlik Faaliyetleri ve Bitlisteki Çalışmaları.	365
İngiliz Konsolos Brant'ın Raporlarına Göre 19. Yüzyılın İlk Yarısında Bitlis.	383
19. Yüzyılın Sonları ile 20. Yüzyılın Başlarında Bitlis ve Çevresinde Asayiş Olayları / At the Beginning of the 20th Century With the End of the 19th Century Security Cases in Bitlis.	393

ÖNSÖZ

Binlerce yıllık bir geçmişe sahip olan Bitlis birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Alternatifi olmayan bir yol güzergâhında yer alması nedeniyle de vaz geçilmez olmuş ve güçlü bir medeniyet inşa etmiştir. Dönem dönem Anadolu'nun en gelişmiş ve kalabalık şehirleri arasında yer alan Bitlis sahip olduğu birikimi sayesinde bugün büyük bir potansiyeli bünyesinde barındırmaktadır. İlk çağlardan bu yana şehri mesken tutan devlet ve topluluklar günümüze çok önemli bir miras bırakmışlardır. Tarihi kalesi, köprüleri, kervansarayları, hanları, hamamları, tarihi mezarlıkları, camileri ve medreseleri ile insanlığın birçok ortak kültür mirasına sahip olan Bitlis aynı zamanda İslam Medeniyetinin de önemli merkezleri arasında yer almaktadır. İslam Tarihi boyunca Bitlis aynı zamanda bir medrese şehri, bir eğitim şehri olma özellikleri ile de ön plana çıkmıştır. Burada çok sayıda büyük alim, mütefekkir, tarihçi ve siyasetçi yetişmiş ve bu insanlar sadece yaşadıkları zamanlarına değil çağlara hükmeden ürünler ortaya koymuşlardır. Kendi döneminde dünya siyasetine etki eden çalışmaları ile İdris-i Bitlisi aynı zamanda Osmanlıların bir cihan devleti haline gelmesine de katkılar yapmıştır. Şems-i Bitlisi, Şükr-i Bitlisi, Müştak Baba, Şerefhanlar Sülalesi, daha birçok önemli şahsiyet Bitlis'in medeniyet ikliminden beslenmiş, gerek Bitlis'e gerekse İslam coğrafyasına hizmetler vermişlerdir. Verdiği eserleri dünyada en çok ilgi gören kişiler arasında yer alan Said Nursi ve İslam Bilim Tarihinin en önemli temsilcilerinden olan Fuat Sezgin Bitlis'in diğer iftihar kaynakları arasında yer almaktadırlar.

Bitlis'in bütün ilçeleri de aynı medeniyet ikliminin güçlü temsilcileri arasında bulunmaktadır. Sahip olduğu 3 kalesi, tescilli antik kenti, tarihi mezarlıkları ile ve doğal özellikleri ile Anadolu kentleri arasında özel bir öneme sahip Tatvan, aynı zamanda Bitlis'in en kalabalık yerleşim yeridir. İslam öncesi çağlara ait sayısız eseri bünyesinde barındıran Ahlat İslam hâkimiyeti ile birlikte yeni bir medeniyet iklimini yaşamaya ve İslam Medeniyetinin en önemli eserlerini bünyesinde barındırmaya başlamıştır. Bu çerçevede dünyanın en büyük İslam mezarlığının yanı sıra çok sayıda kümbeti, kaleleri, tarihi köprüleri ile İslam dünyasında ayrıcalıklı bir yer edinmiştir. Hemen yanı başında yer alan Adilcevaz benzer bir medeniyet devresini yaşamış önemli bir kenttir. Kef Kalesi şehirle özdeşleşmiş olsa da Adilcevaz, İslam medeniyetine ait çok sayıda esere ev sahipliği yapmaktadır. Osmanlı İdari taksimatı içinde önemli bir yer işgal eden Adilcevaz son dönemlerde yapılan çalışmalar sayesinde daha başka vasıfları ile de ön plana çıkmış ve ülkemizde gündem oluşturmuştur.

Özellikle yeni yeni keşfedilemeye başlayan mikrobiyolitler gerek yerli gerekse yabancı araştırmacıların ilgisini çekmeye devam etmektedir. Sahip olduğu manevi atmosferi ile insanı kendine bağlayan Hizan görkemli tarihiyle de dikkati çekmektedir. Osmanlı öncesinde ve Osmanlı çağında idari mada büyük bir önemi olan Hizan yetiştirdiği büyük zatların mekânı olmuştur. Said Nursi dünyaca tanınan bir alim ve mütefekkir olmanın yanı sıra bir mücadele insanı olarak Hizan'ın manevi ikliminde yetişmiş çağlar üstü mesajı olan bir şahsiyettir.

Bitlis'in adeta insan kaynağı olan Mutki tarih boyunca önemli ve stratejik olmuş kadim bir kent olarak öne çıkmaktadır. Bakir coğrafyası sahip olduğu tarihi birikimi ile uyum içindedir. Şelalesi ve Beyaz kilisesi ile anılsa da hemen her noktasında tarihine tanıklık edecek kalıntılara sahiptir. Mutki halen eğitim faaliyetlerini canlı bir şekilde sürdüren medreseleri ile ülkemizin her tarafından gelen öğrencilere hitap etmektedir. Yetiştirdiği önemli alim ve siyasetçileri ile dikkati çeken Mutki dışarıya en fazla göç veren bir kent olma özelliğine sahiptir. Güroymak geçmişte çok sayıda büyük alim ve zahid yetiştirmiştir. Kümbetleri ve tarihi mezarlıkları ile de adından söz ettiren Güroymak aynı zamanda hızla gelişme eğilimi gösteren bir şehridir.

Çok az özelliğinden bahsettiğimiz Bitlis'in tarihini, kültürünü ve sahip olduğu medeniyet birikimini elbette birkaç satıra sığdırmak mümkün değildir. O bakımdan bu alanların uzmanlarına ihtiyaç vardır. Tarihi ve Kültürel Yönleriyle Bitlis isimli iki ciltlik eser tam da bir uzman çalışması olarak öne çıkmaktadır. Bu eserde yer alan makaleler bilimsel özgünlükleri ile Bitlis'in Tarihini ve Kültürünü en iyi şekilde yansıtacak bir çalışma olarak ortaya çıkmıştır. Bu eser Bitlis'in Tarihini ve Kültürel Yönlerini derli toplu olarak ele alan ilk çalışma olma özelliğine sahiptir. Üniversite olarak bu şehre yaptığımız hizmetlerin en değerlileri arasında saydığımız bu eser aynı zamanda bir başvuru kaynağı ve adeta bir bilgi hazinesi mahiyetindedir. Bu değerli eserin oraya çıkmasına vesile olan başta Prof. Dr. Mehmet Demirtaş ve Prof. Dr. Mehmet İnbaşı olmak üzere bütün yazarlarına teşekkürü bir borç bilirim. Bu eserin başta Bitlisliler, ülkemizin bilim camiası ve Bitlis'le ilgili çalışmalar yapacak olan bütün araştırmacılar için bir başvuru kaynağı olacağına olan inancımı ifade ederek emeği geçen herkesi kutlarım.

Prof. Dr. Erdal Necip YARDIM

Bitlis Eren Üniversitesi Rektörü

Aralık 2019, Bitlis

ÖNSÖZ

Öncelikle ifade etmek istiyorum ki, bu çalışmaya katkı veren çok önemli hocalar oldu. Benim eski dostlarımdan Prof. Dr. Feridun Mustafa Emecen hocanın, Tarihin İçinde Manisa isimli tezine çok önceleri yardımda bulunuyordum. O dönemde bu çalışmanın çok başarılı bir tez olduğunu fark etmiştim. Ondan sonra kendileri büyük hocalar arasına girdiler. Nitekim pek çok kez kendilerinin yardımlarını gördüm. Şimdi bu vesile ile ona teşekkür etmek istiyorum. Daha sonra Prof. Dr. Emecen'in "Yavuz Sultan Selim ve Doğu Anadolu Siyasetinde Bitlis" konulu kitabı da yayınlandı.

Prof. Dr. Mehmet İpşişli, aynı zamanda Büyük Osmanlı Tarihçilerinin araştırılmasını üstlenen bir üstattır. Prof. Dr. İpşişli'ye "İdris-i Bitlisi'nin Tarihi Kaynakları" konusundaki çalışması için teşekkür ederim. Tabi bu kaynakların tercümesi 19. yüzyılda çok zor, büyük ihtimalle sondajlar yapıldı, ince elenip sık dokundu ve tercümesi yapıldı. Şimdi bilgisayar dönemine geçtik ve bu işler daha kolay olacak. Çünkü bu kadar uzun metinleri hafızamızda kurmak ve tutmak mümkün değil. Bunun için 19. yüzyıldaki insanları belki daha iyi anlayabiliyoruz ama daha önceki dönemleri anlamak son derece zor. Örneğin, 15. yüzyıla ilgili bir İtalyan, Latin metninden çeviri yapmak oldukça uğraştırıcıdır. Bu nedenle ileride bu tip şeyler bazı sürprizler getirecektir.

Prof. Dr. İdris Bostan, bildiğiniz gibi Osmanlı Donanması, Denizcilik Teşkilatı ve Tersaneler konusundaki uzmanlığıyla, Türkiye'nin önde gelen akademisyenlerindedir. Bunun için Prof. Dr. Bostan hocamızın, "Osmanlı Denizcilik Tarihi" konusundaki çalışmasının çok değerli olduğunu düşünüyorum. Tabi ben İdris-i Bitlisi ile yakından ilgileniyordum ve onun bu kadar büyük bir tarihçi olduğunu çok uzun zamandır biliyordum. Unutmadan söyleyeyim Budapeşte'deki Macar Bilimler Akademisinin Şarkiyat Kütüphanesinde, İdris-i Bitlisi'nin Fatih Sultan Mehmet ile ilgili olan kitabının 8'inci ya da 7'inci bölümünün bir nüshası vardır.

Bu tür çalışmaların Türkiye için çok önemli olduğunu biliyorum. Bu çalışma sayesinde ayrıca İdris i Bitlisi hakkında bazı yeni şeyler duydum ve öğrendim. Derslerim ve çalışmalarım sırasında bunları kullanacağım. Son olarak ifade etmek istiyorum ki, bu kadar seçkin bilim insanının yaptığı bir çalışmada yer almak benim için büyük bir onurdur. Bu vesile ile Prof. Dr. Mehmet Demirtaş'a ve Prof. Dr. Mehmet İnbaşı'ya teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

Prof. Dr. Prof. Dr. Géza DÁVİD

Loránd Eötvös Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türkoloji Bölümü (Macaristan)

OSMANLI DEVİRLERİNDE ADİLCEVAZ KALESİ'NE DAİR BAZI TESPİTLER

Doç. Dr. Yaşar BAŞ

Bingöl Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü, el-mek.vasarbas2000@hotmail.com

Giriş

XIV. yüzyılda Şerefoğulları hanedanının hüküm sürdüğü Bitlis bölgesi, XV. yüzyılın başında Safeviler'in hâkimiyetine geçmişti. Ancak Yavuz Sultan Selim ve müşaviri İdris-i Bitlisi'nin çalışmalarının da etkisi ile 1514 yılında gerçekleşen Çaldıran savaşını müteakiben Osmanlı hâkimiyetini benimsemişti.^[1] Bununla beraber, bölgedeki Osmanlı İran hakimiyet mücadelesi devam etmiştir.

Osmanlılar'ın Van çevresinde etkili biçimde faaliyet göstermeleri Irakeyn Seferi yıllarına (1533-1535) rastlar. İran seferine tayin edilen İbrâhim Paşa Halep'ten ayrılıp 14 Haziran 1534'te Han Süvarbey menziline geldiğinde Ahlat, Adilceviz, Erciş ve Amuk kalelerinin Osmanlı kuvvetlerine teslim olduğu haberi kendisine ulaşmıştı.^[2] Adilceviz Sancağı, Van Beylerbeyliğine bağlı bir sancak olarak teşkilatlandı.^[3] Ancak kısa süre sonra Van bölgesi elden çıktı. Kanuni Sultan Süleyman'ın dönüşü üzerine 1536 yılı başlarında İran Şahı Tahmasb geri dönerek Erciş ve Van'ı geri aldı. Adilceviz Sancağı ise Osmanlı idaresinde kaldı.^[4]

Sancak bu tarihten 1548 yılına kadar Diyarbekir Beylerbeyliği'ne bağlı idi.^[5] 1540 yılında Adilceviz ve Sarısu nahiyelerinden ibaret olan bu sancak, Bekir Bey'in idaresindeydi.^[6] Osmanlılar 1548'deki İran seferine kadar Van yöresiyle yeterince ilgilenemedi. İran şahının bölgedeki faaliyetleri bu ikinci seferi gerekli kılmıştı. Kanuni Sultan Süleyman, ikinci İran seferi sırasında Sivas'tan sonra Erzincan- Erzurum- Hasan Kale-Eleşkirt üzerinden Van Gölü çevresi ve Adilceviz yakınlarına gelerek

- 1 Mehmet İnbaşı, "XVIII. Yüzyılda Bitlis Sancağı ve İdarecileri" Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi, Sayı 33, Erzurum 2007, s. 244.
- 2 Orhan Kılıç, "Van", Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 42, İstanbul 2012, s. 507.
- 3 Ahmet Akgündüz, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, C. 5, İstanbul 1992, s. 437.
- 4 Orhan Kılıç, A.g.m., s. 507.
- 5 Ahmet Akgündüz, A.g.e., s. 437.
- 6 TT. 208, s. 58-64; Orhan Kılıç, A.g.e., s. 10.



Fotoğraf 1 : Kaleden Adilcevaz'a bakış. Foto. Faysal Özdemir.

Çadırılı Ordugâh'a geçti. Kanununin amacı Van Kalesi'ni tekrar ele geçirmektir.^[7] Erzurum üzerinden Adilcevaz'a varıldığında Ulama Paşa ve Karaman Beylerbeyi Pîrî Paşa Van Kalesi'ni kuşatmakla görevlendirildi.^[8] 25 Ağustos 1548'de Van Kalesi yeniden fethedildi. Adilcevaz Sancağı tekrar Van Beylerbeyliği'ne bağlandı. Ne varki, Kanuni Sultan Süleyman, dönüş yoluna girişini fırsat bilen İran Şahı I. Tahmasb, Van'ın intikamını almak üzere aynı yıl içinde yeniden Adilcevaz Kalesi ile Muş Ovası ve Ahlat dolaylarına saldırarak bölgeyi yakıp yıktı ve ahaliyi kılıçtan geçirdi. Haberi alan padişah hemen kalabalık askerle Adilcevaz yönüne gitti. Fakat Şahın izine rastlamadı.^[9] 1552 yılında gerçekleşen yeni bir taarruza karşı Erciş Beyi İbrahim ve Adilcevaz Beyi Sinan Paşazade Mustafa Bey güçlü bir şekilde karşı koydular. Ancak Rumlar'ın İranlılarla gizli ittifakının ardından Erciş Kalesi Şah Tahmasb'ın eline geçti. Tahkimatı yeterli olmayan Ahlat Kalesi teslim alınarak halkı kılıçtan geçirildi. Adilcevaz ve Bargiri kalelerine saldırı devam etti. Adilcevaz Kalesi'nin şiddetle direnmesi üzerine İran kuvvetleri geri çekildi.^[10] Nihayet 1555 tarihli Amasya Anlaşması ile bölgenin Osmanlıya ait olduğu kabul edildi. Bu tarihten itibaren Van Eyaleti, 1555-1578 arasında bir sınır bölgesi ve beylerbeylik merkezi özelliğini korudu ve pek önemli ve stratejik görevler üstlendi.^[11] Adilcevaz Sancağı ise yüzyıllar boyunca Van, Erciş ve Muş ile birlikte genellikle Osmanlı ümerası tarafından idare edilen önemli klasik sancaklardan biri olarak kaldı.^[12]

Adilcevaz Sancağı, idari taksimatı itibariyle 1556 yılında Adilcevaz, Sarısu ve Ahlat nahiyelerinden oluşmakta idi.^[13] Bir kayda göre bu sırada Adilcevaz, Bitlis Livasına bağlıydı.^[14] 1553^[15] ve 1584 ta-

7 Midhat Sertoğlu-Mustafa Cezar, Mufassal Osmanlı Tarihi, C. 2, T.T.K., Ankara 2011, s. 500.

8 Orhan Kılıç, A.g.m., s. 507.

9 Peçevi İbrahim Efendi, Peçevi Tarihi, C. 1, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1992, s. 196; Nazmi Sevgen, Anadolu Kaleleri, C. 1, Ankara 1960, s. 32; Süleyman Sabri Paşa, Van Tarihi ve Kürtler Hakkında Tetebbular, Ankara 1960, s. 33.

10 Orhan Kılıç, XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605), Tamga Yayıncılık, Ankara 1999, s. 13-14.

11 Nazmi Sevgen, A.g.e., s. 32; Orhan Kılıç, A.g.m., s. 507.

12 Orhan Kılıç, "Van Eyaletine Bağlı Sancaklar ve İdarî Statüleri (1558-1740)", Osmanlı Araştırmaları, XXI, İstanbul 2001, s. 192, 200, 201.

13 TT., 297, 1.

14 KKA, 109, s. 1; Yasin İpek, A.g.e., s. 21.

15 A. DVNSMHM. d. 1/223.

rihlerinde Ahlat nahiyesi yine Adilcevaz Sancağı'nın nahiyelerindendi.^[16] 17 Mart 1578'de Van Beylerbeyine gönderilen fermanda Nahcivan'da sakin olan Şeref Han'a neslen bade nesl Bitlis sancağı yurtluk ve ocaklık olarak verilmiş olduğundan, buranın beyine Adilcevaz Sancağı verilmişti.^[17] Bu durum, III. Murad'ın Van Beylerbeyi Hüsrev Paşa'nın aracılığıyla kendisine Bitlis hakimliğini vermesi ile gerçekleşmişti. Böylece 3 Aralık 1578'de dört yüz adamı ile birlikte Osmanlı Devleti'ne iltica etti. Şeref Han, 1582 yılında İstanbul'a giderek Sultan III. Murad'ın huzuruna çıktı. 23 Aralık 1592 tarihinde Bitlis, Adilcevaz, Van, Muş sancakları ve oldukça yüksek akçe ve has gelirleriyle ocaklık statüsünde mutasarrıf oldu.^[18]

Van Valisi Melek Ahmed Paşa, Bitlis Hakimi Abdal Han'ın bölge halkına zulmü ve isyanı üzerine 1655 yılında Bitlis üzerine harekete geçmişti. Bu sırada Adilcevaz ve diğer sancakların beyleri askerleriyle birlikte orduya katıldılar.^[19] 1711,^[20] ve 1785 yıllarında Ahlat yine Adilcevaz Sancağı'nın nahiyesiydi.^[21] İran şehzadesi Abbas Mirza, 1822 yılında Van bölgesine hücum etti. Adilcevaz'ı istila edip yakıp yıktı. Adilcevaz Kalesi'ne yapılan saldırıda on İran askerinin kellesi koparıldı. İranlılar muzaffer olamadılar. Ama emniyetin korunması için tedbirlerin arttırılması gerekli görüldü.^[22] 1844 tarihlerinde Ahlat yine Adilcevaz Sancağı'nın bir nahiyesi durumunda idi.^[23]

21 Mart 1914 tarihinde Bitlis, Ahlat, Malazgird ile merkezden Erciş kazasının ilhakıyla merkezi Adilcevaz kazası olmak üzere aynı adlı mühim bir livanın teşekkül olunacağı bildirilmişti.^[24] Ancak bu planlamanın gerçekleşmediği anlaşılıyor.

Adilcevaz Kalesi

Kalenin Konumu ve Fiziki Yapısı

Kasabanın batı kısmında bulunan Adilcevaz Kalesi, Urartular döneminde Van Gölü'nün kenarındaki sarp kayalar üzerine kurulmuştur. Roma, Bizans, İslam devletleri zamanında iskan ve tahkim edilip, onarımdan geçirilmek suretiyle kullanılmıştır. Selçuklular zamanında onarıldığına ve iskan edildiğine dair batı tarafında bir kitabe mevcuttur. Karakoyunlu hükümdarı Cihan Şah'a ait bir kitabesi de Ahlat tarafındaki kapısının sol tarafı üzerinde bulunmakta idi.^[25] Ancak halen bu kitabeden bir iz kalmamıştır. Adilcevaz Kalesi, iç ve dış kale olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Çok sayıda kuleye sahip surlar, doğu tarafındaki göl kenarından başlayarak kademeli bir şekilde güneye doğru yalçın kayalar üzerinde uzanmaktadır. Kuzey ve batı tarafında derin uçurumlar oluşturmuş kayalar üzerinde devam etmektedir. Doğru tarafındaki yıkık surların bir kısmı sular altındadır.^[26] Yaklaşık bir yıl önce yapılan su altı çekimleri ile kalenin binlerce yıl öncesine ait bu uzantıları tespit edilmiş durumdadır. Söz konusu tespitlere göre kalenin surları, burçları ve bunların üzerinde bir aslan veya başka bir figürü gösteren bir taş tespit edilmiştir. Söz konusu dış surların taş yapısı daha çok Urartular döneminde kullanılan kesme taşlardır. Su içinde kalan surlar, çok geniş bir alanı kapsamaktadır.

16 A. DVNSMHM. d. 53/5.

17 A. DVNSMHM. d. 32/168.

18 Osman Gazi Özgüdenli, "Şeref Han", C. 38, 2010, İstanbul, s. 548, 549.

19 Zafer Esin, " XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Bitlis Bölgesindeki Asayışsizlikler", I V. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu (17-21 Haziran 2008 Ahlat) Ed. Oktay Belli, Ankara 2011, s. 505.

20 A. DVNSMHM. d. 118/34.

21 C. TZ. 122/6097.

22 HAT. 821/37382-D, 826/37442-İ; AE. SAMD III. 159/15576; AE. SMHD I. 128/9395; AE. SMRD IV. 2/133

23 A. MKT. 6/63.

24 DH.İ.UM.EK. 87/24.

25 Orhan Kılıç, XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat, Ankara 1999, s. 86; Yasin İpek, Tarihle Doğanın Buluştuğu Yer Adilcevaz, Kayseri 2004, s. 98.

26 Yasin İpek, A.g.e., s. 98.



Fotoğraf 2 : Adilcevaz Kalesi, Kaynak. Seda Sayıcı, Adilcevaz'ın Tarihi Eserleri, s. 64.

Araştırma ekibinden Tahsin Ceylan'ın ifadesine göre kalenin suyun içinde bazı yerlerde 3-4 metreye kadar yükselen kalıntıları görülebiliyor. Temellerinin ne kadar derinliğe gittiği henüz bilinmiyor. Göl suyunun altındaki buluntular bir kilometrelik karelik alanı kapsıyor.” Gölün suyunun sodalı olması dolayısıyla bu yapılarda bir bozulma söz konusu olmamıştır. Diğer taraftan Van YYÜ Su Ürünleri Fakültesi'nden Dr. Mustafa Akkuş'a göre, binlerce yıllık geçmişe sahip olan Van Gölü'nün bu süreç içinde şu anki seviyesinden yüzlerce metre aşağıya inmiştir. Suların çekilmesiyle açılan alanda büyük köyler ve yerleşim birimleri kurulmuştur. Daha sonra sular 150 metre yukarıya çıkmıştır. Böylece gölün etrafında yaşayan insanlar geri çekilmiş, yapılar mevcut kalmıştır.^[27]

Kalenin moloz dolgulu düzgün kesme taşlarla inşa edilmiş surların kaplama taşları halen büyük oranda dökülmüş ve geriye duvarların moloz dolgulu yıkıntıları kalmıştır.^[28] Fiziki yapı itibariyle yuvarlaktan kareye doğru bir plana sahip olan yapının dış kale kısmında üç kapısı vardır. Kalenin güneye açılan Ahlat kapısının kuzeyinde siyah bazalt taşı üzerine kazınmış çivi yazılı bir kitabe mevcuttur. Bu kitabeden anlaşıldığına göre, kalenin en eski tarafı burasıdır. Doğuda Erciş kapısı (Karakuş Kapısı) ve kuzeyde Uğur Kapısı adı ile bilinen geçişi bulunmaktadır.^[29]

17. yüzyılda Melek Ahmed Paşa ile gelip kaleyi inceleme imkanı bulan Evliya Çelebi, kalenin fiziki konumunu hakkında önemli tespitlerde bulunmuştur. Ona göre kale, Van Gölü kenarında göğe yükselmiş kayalar üzerindedir. Kesme taş ile yapılmış sağlam bir yapıdır. Dayanıklı eski hisarı ve büyük suru ile süslü bir kaledir. En yüksek yerine yarım saatte çıkılır. Doğu ve güneyini kuşatan Van Gölü, buradan küçük bir haliç gibi görünür. Sabah kuşluk vaktine kadar çekilmeyen mavi bulutlar arasından kalenin kapısı görünmez. İç kalenin etrafında hendekler mevcut değildir. Hendek açmak da mümkün değildir. Zira etrafı, yalçın ve yalama kayalardan müteşekkildir ve bunların bir tırnak

27 <http://arkeofili.com/van-golunun-dibinde-urartu-kalesi-bulundu>. Erişim. 22.10.2018.

28 Kadir Pektaş, Gülsen Baş, “Bitlis/Adil Cevaz Çevresi Yüze Araştırması 2005”, 24. Araştırma Sonuçları Toplantısı, C. 1, Ankara 2007, 262.

29 Yasin İpek, A.g.e., s. 98, 99.



Fotoğraf 3 : Van Gölünden Adilcevaz Kalesi, Foto. Faysal Özdemir



Fotoğraf 4 : Adilcevaz Kalesi'nin Van Gölü'nün içinde kalan dış kalesi ve surlarının su altı görüntüleri. Foto. Dalgıç Cumali Birol.

iliştirecek yeri yoktur. Otuz sekiz adet metin kuleleri vardır. Birbiri içinde üç katlı kuvvetli bir demir kapısı bulunmaktadır. Dört bin adımlık kale çevresi, kuzeye doğru yükselen bir daire şeklinde yapılmıştır. Kuzeye doğru, bir top menzili uzakta yüksek bir dağ boşluğu vardır. Boşluğu kapatmak için kaleyi o tarafa doğru yapmışlar. Ancak boşluktan kaleye bir zarar gelmesi ihtimali yoktur. Zira düşman topunun güllesi kaleyi aşır göle düşer. Kalenin daha aşağısında bir kale (dış kale) daha vardır. Burası daha alçak bir tepenin yalçın kayaları üzerinde yapılmıştır. Bir tarafı göl tarafındaki kayalar üzerindedir. Bu aşağıdaki (dış) kalenin üç kapısı vardır. Ahlat kapısı güneye, Erciş kapısı doğuya açılır. Bu aşağı kale dahi gayet sağlam, büyük ve dört köşe kesme taşlardan yapılmıştır ve dörtgen şekildedir. Kayalar üzerinde kurulu kuzey tarafında gizli bir kapısı vardır ve daima kapalıdır. Dış kalenin çevresi altı bin adımdır.^[30]

İç ve Dış Kale ile Şehir Çevresinde Yerleşim

Evliya Çelebi'nin kayıtlarına göre iç kale, cephane mahzenleri, tahıl ambarları, su sarnıçları, mehterhane kulesi ve dizdar hanesine sahipti. Bununla beraber, bir hamam ile 70 bağısız, bahçesiz, daracık ve toprak ile örtülü ev, Süleyman Han'ın yaptırmış olduğu bir cami ve bir han vardı. Çarşısı az ve özdü. Dış kalede ise, bağısız, bahçesiz ve kagir yapı 300 hane vardı. Acemler pek çok defa kaleyi kuşatmışlar, ancak bu yapıları aşamamışlar dolayısıyla bir şey elde edemediler geri dönmüşlerdi. Bu kırsımda kayaların içine doğru yerlerde bulunan mağaralar, pusu yerleri olarak kullanılıyordu. Kalenin batısı dağlarla çevriliydi. Buraları tamamen bağıktı. Havası latif olduğundan halkı sağlam yapıldı. Kible tarafı Van gölüyle çevriliydi.

Kalenin dışındaki varoшта küçük büyük saraylar, reaya evleri ve bağ evleri ile tamamı 1100 adet güzel ev vardı. Bunların hepsi, sekiz mahalle, yedi mihraba ayrılmıştı. Bu alanda Zal Paşa Camii ve Hamamı vardı. Hamam, o kadar da ferah değildi. Bir hamam daha vardı, ama haraptı. Ayrıca 70 ayana mahsus hamamlar vardı. Yedi bin adet bağ mevcut idi. Şehrin doğu tarafı gayet sulak, havuzlu ve şadırvanlı bahçelerle süslü bir gezinti yeriydi.^[31]

30 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağı, C. IV/1, İstanbul 2010, s. 204-205.

31 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, s. 204-206.



Fotoğraf 5 : Kaleden şehre bakış, Foto. Faysal Özdemir

1821-1822 yılında Van Gölü havzasına bir seyahat gerçekleştiren Seyyah Hacı Zeynel Abidin Şirvani de Adilcevaz ve kalesi hakkında değerlendirmeler yapmıştır. Ona göre Adilcevaz, Van Gölü'nün kuzeyinde Ahlat'tan bir konak mesafede küçük bir kasaba idi. Üç tarafı yüksek dağlarla çevriliydi. Sayısız bağları ve çeşmeleri vardı. Dağ başında gayet yüksek ve sağlam bir kaleye sahipti. Kalenin içinde bir bilgiye göre 500, diğer bir bilgiye göre 1000 ev^[32] bulunuyordu. Ayrıca kasabanın 12 köyü vardı. Kasaba halkı Hanefi mezhebine mensup Türkler'den oluşmakta idi. Fakat kasabanın etrafı Kürtlerle meskundü. Kuzey ve doğu tarafında konar göçer Yezidi Kürtleri yaşıyordu.^[33]

Tablo 1: 1834 Yılında arasında Adilcevaz Kalesi, Çevresi ve Köylerinde Dükkanlar, Değirmenler ve Alınan Vergiler

Bezzaz Dükkanı 10	Terzi Dükkanı 1	Duhancı Dükkanı 2	Berber Dükkanı 2	Demirci Dükkanı 2	Eskici Dükkanı 3
Yevmiye para 4	Yevmiye para 5	Yevmiye para 4	Yevmiye para 3	Yevmiye para 6	Yevmiye para 1
Guruş 30	Guruş 3, para 30	Guruş 6	Guruş 4, para 20	Guruş 9	Guruş 2, para 10
Nalbend Dükkanı 1	Çilingir Dükkanı 1	Kalaycı Dükkanı 3	Dülger neferat 5	Muytab (Kıl do kumacı) neferat 2	Semerci Dükkanı 2
Yevmiye para 4	Yevmiye para 4	Yevmiye para 4	Yevmiye para 3	Yevmiye para 5	Yevmiye para 5
Guruş 3	Guruş 3	Guruş 9	Guruş 11, para 10	Guruş 7, para 20	Guruş 7, para 20
Benna (Mimar) neferet 3	Bakkal Dükkanı 2	Kahvehane 1	Meyhane (İçki üretim Yeri) 1	Koltuk-ı sabuncı 1	Cülha Dezgahı 22
Yevmiye para 3	Yevmiye para 5	Yevmiye para 5	Yevmiye para 8	Yevmiye para 3	Yevmiye para 2
Guruş 6, para 30	Guruş 7, para 20	Guruş 3, para 30	Guruş 6	Guruş 2, para 10	Guruş 33
Yekun					
Hasılat-1	Dekakin		Guruş 240	Hasılat-1 hevai	Guruş 67
Asiyaban 14	Yevmiye	para 8	Guruş 84	Yekün Guruş	307

32 Zeynel Abidin Şirvani'nin gerçek rakamlara ulaşamadığı ve duyuma dayalı tahmini değerler verdiği anlaşılıyor.

33 Namık Musalı, "Hacı Zeynel Abidin Şirvani Seyahatnamelerinde Van Gölü Havzası", VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu (14-17 Ekim 2011), Ed. Oktay Belli, Betav, Bursa 2013, s. 352.

3 Kasım-2 Aralık 1834 tarihleri arasındaki aylık bir cetvele göre Adilcevaz Kalesi ve civarı ile köylerinde mevcut olan dükkanların, bunları işleten esnafın sayıları ve değirmenlerin tespiti yapılmıştır. Köylerde dükkan bulunması ihtimali az olduğu düşünülürse, ilgili kayıtlarda yer verilen dükkanların ve esnafın esas itibarıyla kale içi ve civarında yerleşik olduğu kabul edilebilir. Değirmenlerin ise, kale içi, kasaba ve köylerinde ihtiyacı karşılayacak miktarda bulunacağı muhakkaktır. Ancak çoğunlukla köylerde yer aldığını kaydetmek yanlış olmaz. Söz konusu tarihte verilen bilgilere bakılır ise, bu sırada kale, kale çevresi, kasaba ve köylerinde muhtelif mesleklerin icra edilmekte olduğu 64 dükkandan 156 guruş, 14 değirmenden 84 guruş olmak üzere 240 guruş, hasılat-ı hevai (bad-ı heva vergisi) olarak 67 guruş 25 para vergi geliri tahsil edilmişti. Toplam 307 guruşu bulan tahsilat kasaba müdürünün aylığı olarak ayrılmıştı. Bundan 40 kuruşluk kesinti yapılmış, geri kalan 267 guruşu kendisine teslim edilmişti (Bkz. Tablo 1).^[34]

Kale Görevlileri: Mustahfızlar ve Azablar

Pek çok kalede söz konusu olduğu gibi Adilcevaz Kalesi görevli grupları, genel bir adlandırma ile belgelerde mustahfız, azab, merdan veya gılman isimleri altında kaydedilmişlerdi. Bunların ana unsuru, hem merkezden gönderilen kapıkulu yeniçerileri hem de gönüllü denilen yerli yeniçerilerdi. Osmanlı Devleti'nin siyasi ve askeri bakımdan önemli sınır kalelerinde yeniçeri ağası bulunurdu. Adilcevaz Sancağı'nın özellikle ilk yüzyılında Adilcevaz gönüllüleri ağası veya yeniçeri ağası olarak adlandırılan bir yeniçeri amiri mevcut idi. Adilcevaz gönüllüleri ağası, sancak beyinden sonra en yetkili makam hüviyetine sahipti. Yeniçeri ağası veya Adilcevaz gönüllüleri ağasının bulunması dolayısıyla burada sipah, kethüda yeri ve yeniçeri serdari bulunmamakta idi.^[35]

Gönüllü ya da yerli kulu taifesi arasında ise kalenin topçu, cebeci gibi meslek ehli, idari hüviyete sahip dizdar ve diğer bazı görevli neferler bulunmakta idi. Dizdarlar, yeniçeri ağasının bulunması durumunda kale komutanı durumunda değillerdi. Buna karşılık, kalenin korunması, neferlerin zaptı, hizmetlerin devamlılığı, mühimmatın durumu, kalenin tamiri gibi sorumlulukları vardı.^[36]

Adilcevaz kulları ağasına gönderilen 9 Mayıs 1560 tarihli hükümde, yeni sancak beyi gelinceye kadar kendisinin sancak idaresine vekalet etmesi istenmişti. Adilcevaz Kalesi Gönüllüleri Ağası Ağası, 21 Ocak 1564 tarihinden itibaren Van gönüllüleri ağalığına tayin edilmişti.^[37]

14 Haziran 1571 tarihli bir hükme göre, Adilcevaz topçularından 8 akçe ulufeli Kılıç'a hizmetinin mukabilinde kendisine Van tarafından bir gönüllü gediği verilmişti.^[38] 12 Mart 1573 tarihinden önce Adilcevaz Kalası'nın dizdarlığı Ali'nin üzerinde idi.^[39] 10 Mayıs 1578 tarihli bir emirde Adilcevaz gılmanları 7. bölük cemaatinden Kaya'nın 7 akçe yevmiyeli ulufeye sahip olduğu kaydedilmişti.^[40] 2 Temmuz 1580 tarihinin öncesi ve devamında Adilcevaz Kalesi gönüllüleri ağalığı Musa Ağa'nın uhdesinde idi.^[41] Ekim 1626 tarihi itibarıyla halen Ahmed'in uhdesinde idi. Bu tarihten itibaren eskiden olduğu gibi aynı şartlarla görevi uzatılmıştı. 1631 Nisanı'nın başlarında görevi 35 akçe yevmiye

34 D. BŞM. MKH. d. 43026, s. 2.

35 Orhan Kılıç, A. g. e., s. 56, 57.

36 Orhan Kılıç, A. g. e., s. 63, 64.

37 Orhan Kılıç, A. g. e., s. 57.

38 A. DVNSMHH. d. 13/1206.

39 Orhan Kılıç, A. g. e., s. 66.

40 A. DVNSMHH. d. 37/2361.

41 Orhan Kılıç, A. g. e., s. 58.

ile oğlu Mehmed'e tevcih edilmişti.^[42] Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere göre, h. 1041/1632 yılında, Adilcevaz Kalesi'nin dizdarı ve gece gündüz hazır bekleyen seçkin askerleri vardı. Altı oda kapılı yeniçeri, iki oda topçu, bir oda cebeci mustahfızları vardı. Sipahı, kethüda yeri, ve yeniçeri serdari yoktu. Van Kalesi yakın olduğundan yeniçeri ağasına vekaleten bir çavuş gönderilip suçlu yeniçerilerin haklarından gelirdi. İç kalede 70, dış kalede 300 hane mukimdi.^[43]

20 Şubat 1676'da Adilcevaz kalesi Gönüllüler Çavuşu Cafer'in hizmeti Nimetullah'a devredilmişti. Bu ifadeden anlaşılacağı üzere herhalde bu sırada İran baskısı ve dolayısıyla kalenin askeri ehemmiyeti azalmış olduğun kalede yeniçeri gönüllüleri görevlendirilmemiş; onun yerine daha düşük rütbede olan yeniçeri çavuşu ikame edilmişti.^[44] 18 Ekim 1679'da kale camii hitabetinin mahlulundan, görevi Çelebi oğlu Osman'a tevcih edilmişti.^[45] 18 Ekim 1679'da kale camii hitabetinin mahlulundan, görevi Çelebi oğlu Osman'a tevcih edilmişti.^[46] 10 Aralık 1685'de kale azablığı gediklerinden biri Halil Mahmud'a tevcih edilmişti.^[47]

Bir başka hattı hümayunda kaledeki camiin vefat eden hatibine azab ağasının arzıyla sulbi oğlu Seyyid Ömer Halife tayin edilmişti.^[48] Yukarıda kaydedildiği gibi, kalede bir caminin de olduğu düşünülür ise, kale azabından birilerinin cami imamı veya hatibi olarak vazife yapmış oldukları anlaşılacaktır. 29 Nisan 1694 tarihinde Adilcevaz Kalesi'nin 117 nefer mustahfızını mevcut idi.^[49] 22 Mart 1712 tarihinde Adilcevaz Kalesi Gönüllüleri Ağası Mustafa, kendi rızası ile gönüllü gediğini Ömer Ağa'ya devretmişti.^[50] 25 Ağustos 1722 tarihli bir hükümlerle Ömer Ağa bu tarihten önce vefat etmiş olduğundan gediği Süleyman Ağa'ya verilmişti.^[51]

6 Ocak 1742 tarihinde halen Diyarbekir tarafında olan Adilcevaz Kalesi mustahfızlarının yoklaması yapılmıştı. Bu sırada yapılan tespitlere göre kalenin 117 mustahfızını, 203 azabı mevcut idi.^[52] Bir yıl sonra 26 Aralık 1742 tarihinde yeniden yapılan yoklamada aynı sayıdaki askerin mevcut olduğu görülmüş, bunların mesleki ve idari taksimatı ayrıntılı olarak yeniden tespit edilmişti. Buna göre, iç kale mustahfızlarından kale komutanı (dizdar) Mehmed oğlu Seyyid Ahmed'in yemiyesi 35 akçe idi.

Kendisinin dışında 12, 15 ve 13 akçe yevmiyeli herhalde esas dizdarın yardımcısı konumunda olan üç dizdar daha görevliydi. Bunların yanında 1 kethüda, 1 katib, "fetvacı" unvanı ile bilinen gönüllü Ağası Abdurrahman, 1'i topçu başı olmak üzere 8 topçu, 1 makaracı, muhtemelen iç kalede bulunan camide görevli ve ordunun dini takviyesiyle sorumlu 1 imam, 1 çavuş, 1 ambarcı, 2 sucu ile birlikte iç kalenin idari kısmında görevli toplam 30 mustahfız yer almakta idi. Bunların dışında, iç kalede 13 odaya taksim edilmiş mustahfız neferleri bulunmakta idi. Bu odalardan her birinde 1 odabaşı (bölük başı), 3. ve 4. odaların her birinde 2 saka, 6. 7. 8. ve 13 odaların her birinde 1'er saka olmak üzere toplam 6 saka görevliydi. Bunların dışında iç kalenin idari ekip ve meslek ehlinin yerleşik olduğu kısımda bulunan sucu ya da geri hizmet elemanı anlamına gelen 2 saka da sayılır ise mustahfızlar arasındaki sakaların sayısı 8 idi. Ayrıca 4. odada 1 ser kennas (süpürgeci başı), 8. odada 1 hatib ile 12. odada 1 topçu başı görevliydi. Unvanı olmayan neferlerle birlikte odalardaki mustahfızların toplamı 87 idi. idari bölümdeki 30 mustahfız ile birlikte iç kaledeki toplam mustahfız sayısı 117'ye ulaşmakta

42 Orhan Kılıç, A. g. e., s. 65.

43 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, s. 204-206.

44 AE. SMMD. IV. 17/1912.

45 İE. EV. 21/12507.

46 İE. EV. 21/12507.

47 AE. SMMD IV. 68/8013.

48 HAT. 1449.

49 İE. ML. 40/3842.

50 AE. SAMD III. 123/12083.

51 AE. SAMD III. 28/2643.

52 D. AMH. d. 24933, 4, 5.

idi. Dış kaledeki komuta biriminde 30 akçe yevmiyeli 1 gönüllü yeniçeri ağası, 16 akçe yevmiyeli 1 kethüda, 2 akçe yevmiyeli 1 katib, 12 akçe yevmiyeli 1 dizdar ve 13 akçe yevmiyeli 2 dizdar yerleşti. Dış kalenin en kıdemlisi yeniçeri ağası idi. Diğer üç dizdarın yevmiyeleri daha düşüktü. Bunların dışında 1'i topçu başı olmak üzere 6 topçu, 1 gönüllü yeniçeri çavuşu, 1 imam, 1 hatib, 2 bevvab (kapıcı), 1 ambar katibi, 1 zimmi ambarcı, 1 zimmi neccar (marangoz), 1 meşaledar (aydınlama görevlisi), 2 haddad (demirci) ve bu kısımdaki diğer azab neferleri ile birlikte idari ve mesleki grubun toplamı 27 askeri taifesinden oluşmakta idi. Bunların dışındaki azab takımı 6 bölükten oluşmakta idi. Birinci bölükte 1'i reis, 1'i odabaşı, 1'i saka 7 kişi vardı. İkinci bölükte, 1'i reis, 5'i odabaşı, 5'i saka toplam 29 azab bulunuyordu. Üçüncü bölükte, 1'i reis, 5'i odabaşı, 2'si saka toplam 27 azab mevcut idi. Dördüncü bölük 1'i reis, 5'i odabaşı, 5'i saka olmak üzere toplam 30 kişi idi. Beşinci bölükte 1'i reis, 5'i odabaşı, 5'i saka 40; altıncı bölükte 1'i reis 5'i odabaşı, 5'i saka 43 azab bulunmakta idi. Azabların toplam sayısı 203 idi. Bunlar arasında zimmi askeriler de yer almakta idi.

Sayıardan anlaşılacağı üzere birinci bölüğün 1 odası 1 reisi 1 odabaşı vardı. Diğer 5 bölüğün her biri, 1 reis, 5 oda, her odanın hemen hepsi 1 odabaşı kadrosuna sahipti. Böylece 6 bölüğün toplam 6 reisi, 26 odabaşı kadrosu yerleşik idi. Bunların yanında her bölükte saka adı verilen azablar yer alıyordu. Rakamlardan anlaşılacağı gibi 7 kişilik birinci bölükte 1 saka, 3. bölükte 2 saka olmak üzere, diğer dört bölüğün her birinde 5'er saka yer almıştı. Azabların toplam sayılarına dahil olan 23 sakaya, hemen her bölükte belli sayıda yer verilmişti.

Söz konusu kayıtların iç kale ve dış kale toplamına bakılır ise, kalede 1'i mustahfiz, 1'i azablardan 2 hatib ve yine 1'i mustahfiz, 1'i azablardan olmak üzere 2 imam görevliydi. Aynı şekilde her birinden 1'er olmak üzere 2 topçu başı ile 8 mustahfiz topçu ve 4 azab topçu ile birlikte topçuların toplamı 14'e ulaşmıştı. 23 azab sakası ve 8 mustahfiz sakası ile birlikte sakaların toplam 31 idi. Her bölükte bir reis olmak üzere 6 azab reisi, 26 azab odabaşı (bölük başı) ve 13 mustahfiz bölük başı (oda başı) olmak üzere dış ve iç kalede azab ve mustahfiz bölük başlarının toplamı 39 idi. İlgili tablonun incelenmesi suretiyle daha başka ayrıntılı toplamlara ulaşmak da imkan dahilindedir (Bkz. Tablo 2, 3).^[53]

Tablo 2: 1742 Yılında Adilceva Kalesi Azabları ve Yevmiyeleri (Guruş)^[54]

Seyyid Mehmed Ağa 30	Mehmed Kethüda 16	Mehmed Katib 2	Ahmed İsmail 9	İbrahim Yusuf 9	Beşir Mehmed Dizdar 12	Mehmed Davud Ser Tobi 14
Abdurrahman Cafer. Dizdar 13	Mansur Veli Dizdar 13	Mehmed Ömer Tobi 9	Yusuf Bekir Tobi 9	Hüseyin veledi 9	Zülfikar İsmail 9	Ahmed Hasan Tobi 9
Ömer Yusuf Tobi 8	Mustafa, Veli veledi. Tobi 9	Osman Hüseyin Çavuş 8	İbrahim Efendi İmam 17	Osman Ahmed 5	Yusuf veledi Bevvab 8	Mustafa veledi Bevvab 7
Hamza, Saka, Katib-i anbari 7	Murad Meşaledar 7	İbrahim Koca 9	Hadim Zimmi Anbari 5	Merd-i Zimmi Neccâr 5	İdris Haddad 5	Bölük (Odayı) 1
Veys Bekir Reis 12	Mustafa İsmail 7 Ser-i oda (1)	Yusuf Abdullah 7	Hüseyin Mustafa 7	Ali, Saka 7	Bağadur Zimmi 7	Emirhan Zimmi 5
Bölük (Odayı) 2	Ahmed, Hasan veledi Reis 12	Süleyman Hasan 9 Ser-i Oda (1)	İsmail, Ali veledi 7	Süleyman, Mahmud veledi 7	İsmail İbrahim 7	Mustafa Süleyman 7
Osman, Saka 7	Obalı Süleyman 7, Ser-i oda (2)	Mehmed Şaban 11	Mustafa Mehmed 5	Osman Halil Ser-i Oda (3) 10	İbrahim İvaz 5	Mustafa, Mehmed veledi 5

53 D. AMH. d. 24949, 2, 3, 6.

54 D. AMH. d. 24933, s. 4, 5; 24949, 2, 3, 6.

İbrahim, Saka 5	Abdurrahman, Saka 7	Ahmed Edhem 5	Mehmed Saka 5	Allahverdi7, Saka, Ser-i Oda (4)	Osman Mustafa 7	Eyüb Ahmed 7
Halil, Osman veledi 7	Hüseyin Hızır 7	Ahmed veledi Ser-i Oda (5) 7	Ali Hüseyin 7	İbrahim Mahmud 7	Ebubekir İsmail 9	Hüseyin Ahmed 7
Hüseyin Musa 7	Cafer Yusuf 7	Bölük (Odayı) 3	Mustafa Yusuf, Reis 9	Osman Ramazan 7 Ser-i Oda (1)	Hasan, Mustafa veledi 7	İsmail Abdurrahman 12
Yusuf, Saka 5	Bekir İsmail 7	Ali Hüseyin 5	Ali Sadaka 5	İbrahim Ahmed 7	Hüseyin, Bekir veledi, 8 Ser-i Oda (2)	Mustafa, İbrahim veledi 10
Mahmud Davud 7	Mehmed İbrahim, Saka 5	Ahmed, Mehmed veledi. 10, Ser-i oda (3)	Hasan Mehmed 7	Hüseyin Mustafa 7	Halil İsmail 5	Süleyman İbrahim 10
Merd-i Zimmi 5	Mehmed İsmail 5	Ebulkasım Allahverdi 9, Ser-i Oda (4)	Bali Mahmud 7	Abdal Mustafa 7	Abdal Bayram 5	Mustafa Mehmed 10, Ser-i Oda (5)
Mahmud Halil 5	Bekdaş Hızır 10	Bölük (Odayı) 4	İbrahim, Ali veledi Reis 10	Ali, Mustafa veledi 9 Ser-i oda (1)	Hamid, Saka 7	Mustafa, Halil veledi Hatib 11
Budak Şahin 7	İbrahim Osman 7	Ali, Bayezid veledi 7	Ahmed, İsmail veledi 7	Mustafa Hızır 8, Ser-i Oda (2)	Bayezid Abdal 6	Hüseyin, Saka 6
Osman, Saka 6	Ahmed Mehmed 12	Abbas, Saka 6	İdris Ahmed, 8 Ser-i Oda (3)	Kâlo Haddad 6	Abdurrahman Zeyneddin 6	Hasan Himmet 7
Mustafa, Halıkverdi veledi, 7 Ser-i Oda (4)	Bayram, Saka 6	Ali Halıkverdi 7	Abdurrahman İbrahim 7	Davud Mahmud 10	Abdal, Mehmed veledi. 8 Ser-i Oda (5)	Halid Mehmed 7
Abdi Bekir 8	Mahmud Ahmed 7	Mustafa Halıkverdi 7	Mahmud Divane 7	Halil Ömer 7	Bölük (Odayı) 5	Hasan, Mahmud bira-dereş, Reis 12
Ali, Saka, 9 Ser-i Oda (1)	Halil Veli 7	Mehmed Musa 12	Ebubekir, Saka 7	Ali, Saka 7 Ali veledi 7	Mehmed, Allahverdi veledi, 8 Ser-i oda (2)	Cafer Abdullah 7
Yusuf Halil 7	Bekir Mehmed 7	Ali Halil 7	Mehmed Şahin 7	Ebu Bekir, Yusuf veledi, 7 Ser-i oda (3)	Süleyman, Ahmed veledi 8	Osman Ömer 7
Davud Ahmed 6	Ali Mehmed 8	İbrahim Osman 8	Abdullah, İbrahim veledi 5	Abdurrahman Ömer 8	Ömer, Saka 8	Mehmed Hüseyin 7
Zülfikar Veli veledi. 7 Ser-i Oda (4)	Ömer Ahmed 9	Ali Cafer 8	Ömer Hüseyin veledi 9	Osman veledi 8 Ebubekir Ali 8	Mustafa Kasım 8	Ali Ahmed 8
Süleyman Halil 7 Ser-i Oda (5)	Süleyman Ali 8	Ali, Mustafa veledi 7	Ahmed Hüseyin 8	Mahmud İsmail 8	Ali İsmail 9	Mustafa Mehmed veledi 8
Hızır, Saka 8	Mehmed, Saka 14	Bölük (An Odayı) 6	Ömer Osman Reis 11	Mehmed, Mustafa veledi 8 Ser-i Oda (1)	Hızır, Saka 8	Hüseyin, Saka 9
Murad Mustafa 9	İvaz Sefer 8	Ebubekir, Ömer veledi 9	Bekdaş, Ahmed veledi 9	Hamza, Ahmed veledi 9	Mustafa Osman. 7 Ser-i Oda (2)	Beşir, Ömer veledi 9
Ahmed, Saka 7	Eyüb 8	Mehmed Mustafa 7	Ali Şaban 7	Ali, Ahmed veledi 7	Mahmud Osman 8, Ser-i Oda (3)	Mehmed Ahmed 8
Murad veledi 9	Süleyman Kaya 9	Halil Ahmed 8	Derviş Süleyman 9	İvaz, Saka 9	Kaya Yusuf 8	İsmail Mahmud 9

Ömer Osman. Ser-i Oda (4) 8	Mehmed Ahmed 9	Selim Hüseyin 10	Abdullah İsmail 9	Mustafa, Süleyman veledi 8	Mustafa Abbas 8	Osman Bekir 9
İbrahim Mustafa 8	Haydar, Ali veledi 9	Mehmed Bekir, 9 Ser-i Oda (5)	Abdullah Mustafa 7	Halil Ahmed 9	Halil Mahmud 8	Ebu Bekir, Saka 9
Mehmed Osman 7	Ahmed Hasan 7	Yusuf Sefer 5	Halil İsmail 5	Nefer 203	Yevmiyye 1620	

Tablo 3: 1742 Yılında Adilceviz Kalesi Mustahfızanı ve Yevmiyeleri (Guruş).^[55]

Seyyid Ahmed Dizdar-ı kale 35	Mehmed Haşim Kethüda 15	Davud Mustafa Katib 7	Yusuf Ahmed Dizdar 13	Halil, İsmail veledi Dizdar 15	Süleyman Mustafa Dizdar 12
Ahmed İsmail Tobi 13	Abdurrahman Ahmed. Tobi 8	Ağa-i Gönüllüyan 31	İbrahim, Mustafa veledi. Tobi 9	Halil, Ebubekir veledi. Tobi 9	Ali Mehmed Tobi 9
Derviş Cafer Tobi 10	Mahmud Halil. Tobi 8	Hamza, Ahmed veledi. Tobi 8	Ali İsmail 8	Mahmud Hüseyin Makaracı 10	Hüseyin, Kasım vel İmam 13
Hasan, Mustafa veledi 8	Ali Ebubekir 7	İbrahim, Mahmud veledi 10	Osman, Mahmud veledi 8	İdris Ahmed Çavuş 8	Ali, Mehmed veledi Anbari 8
Hamza Abdullah 8	Manol Zimmi 5	Mustafa Abdullah Sucı 5	Söhrab, Sultan vel, Zimmi 7	Bayezid Zimmi Sucı 5	Arslan, Margros veledi 7
Manukyan Zimmi veledi 8	Bölük 1	Mustafa, Mehmed vel. Ser-i Bölük 7	Mustafa, Ahmed veledi 8	Mehmed Resul 8	Abbas Alihan 8
Bekir, Ahmed veledi 8	Abdullah Mehmed 7	İsmail Allahverdi 7	Mustafa İsmail 7	İbrahim Yakub. 6, Ser-i Bölük (2)	Mahmûd, Saka, 9, Ser-i Bölük (3)
Yusuf İsmail 8	Yusuf İsmail 7	Derviş Hasan 6	Süleyman, Saka 6	Osman Hasan 8	Ali Mehmed 7 Ser-i Bölük (4)
Kasım, Saka 7	Abdurrahman, Süleyman vel. 7	Yunus, Ali veledi 7	Mirov Zimmi 6 Ser Kennas	Ahmed, Saka 7	Hüseyin Ebubekir 8
İvaz Sefer 7	Ali Mehmed. 11, Ser-i Bölük (5)	Halil Süleyman 9	Mustafa Hamza. 8n Ser-i Bölük (6)	Mehmed, Mahmud veledi 8	Osman Mehmed 8
Şaban, Ahmed veledi 7	Bali, Saka 7	Abdullah Mehmed 7	Mehmed, Ahmed veledi 8	İsmail Hamza. 8, Ser-i Bölük (7)	Abdullah, Saka 7
Hüseyin Ebubekir 7	Bekir Mehmed 6	Hiron Zimmi 6	Ali, Yahya veledi 8	Emirhan Zimmi 8	Hüseyin, 9 Saka, Ser-i Bölük (8)
Ali, Mustafa veledi 8	Bekdaş Hızır 8	İbrahim İlyas 7	Ali, Şaban veledi 9	Mehmed, Ömer 7	İbrahim Mahmud Hatib 13
Osman Mahmud 7	Marto, Şahin veledi 6	Yusuf Abdi 9 Ser-i Bölük (9)	Yusuf Mustafa 8	Hüseyin İbrahim 8	Mehmed İvaz 7
Kenan Şahin 6	Süleyman İbrahim 7	Veli Mahmud 7	Yusuf Abdullah 6	Mehmed Mahmud 10 Ser-i Bölük (10)	Mehmed, Hüseyin veledi 9
Bekir, İbrahim veledi 8	Bali Mehmed 8	Ali İshak 9	Ali Ahmed 7	Mehmed Şahin 7	Yusuf Hüseyin 9 Ser-i Bölük (11)
Ebubekir, Osman veledi 8	Mehmed, Hüseyin veledi 9	Ahmed Ramazan 8	Ali Mehmed 9	Mikail Halil 9	Ahmed Ömer 8
Mehmed Yusuf 8	Mustafa Hasan 10 Ser-i Bölük (12)	Mehmed İbrahim 10	Mustafa Yusuf 9	Ömer, İsmail veledi 9	Arslan İbrahim 9
Osman, Mustafa veledi 9	Cafer, Hüseyin vel. Ser Tobi 9	Ahmed Maksud 9	İbrahim Şahin 9, Ser-i Bölük (13)	Mustafa, Süleyman veledi 10	Mustafa Ali 9
Yusuf Ahmed 9	Mehmed, Saka 10	Ömer İsmail 9	Mustafa, Habil veledi 9	Nefer 117	Yevmiyye 990

1742'den sonra kale azabları ve mustahfizlarının sayı ve görev olarak muhafaza edildiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede olmak üzere, azablar cemaatinden olup vefat eden es-Seyyid Osman'ın mahlulü olan hitabet görevi, 15 Kasım 1768'de sulbi oğlu Seyyid Ömer Reşid Halife'ye tevcih edilmişti. Yani kale azabları Osman ve oğlu, aynı zamanda kalede imam-hatiplik görevi ile de sorumlu idi.^[56] 22 Kasım 1785'de Adilcevaz iç kalesinin (kale-i ulyası) muhafazasında yine 117 nefer mustahfiz ve dış kalede (kala-i süfla) muhafazaya memur 203 azab bulunmakta idi.^[57]

5 Mayıs 1797 tarihli bir fermanla Adilcevaz ve Ahlat kalelerinde zabitanıyla birlikte 2515 akçe yevmiyeli 326 nefer mustahfiz ve azab taifesinin mevcut olduğu kaydedilmişti.^[58] 28 Temmuz 1799 tarihinde Adilcevaz Kalesi'nde 170'i mustahfiz ve 163'ü azab olmak üzere 333 askeri taifesi mevcut idi. Ancak III Selimin cülusu sonrasında bunların beratları yenilenmiş, azablardan 62'si, mustahfizandan 85'inin beratları mutabık çıkmamıştı. Bu vesileyle yeniden durumlarının gözden geçirilmesi ve defterlerinin hazırlanması talep edilmişti.^[59] Pek tabii olarak kale azablarının görev değişimleri daha sonraları da devam etmişti.^[60] 9 Ocak 1829 tarihli bir hükme göre, kalede toplar bulunmakla beraber bir süreden beri top imal ve atışını bilen topçu ustaları ve neferleri yoktu.

Kale idaresi, Adilcevaz yerlilerinden bir topçu başı, 3 halife ve 30 nefer topçu neferleri tertip edilmesi konusunda Van Muhafızı İshak Paşa'dan destek istemişti. Konu Tophane Nezareti'ne bildirilmiş, kalenin topçu neferatı kaydı bulunmadığı, ancak topçu başı vekiline 120, 3 nefer top ustalarının beherine 105, ve 30 nefer topçuların her birine 25'er gurus olmak üzere toplam 34 topçu neferinin görevlendirilebileceği kaydedilmişti. Bunların toplam yevmiyeleri 975 akçeye ve senevi ulufeleri 2876 gurus 28 akçeye ulaşacağı beyan edilmişti. Konu nihayet karara bağlanmış söz konusu yevmiyelerin Kiği Mukataası malından karşılanması kararlaştırılmıştı.^[61]

Kale Görevlilerinin Ulufelerinin Karşlanması Meselesi

Adilcevaz Kalesi mustahfizlarının ve azablarının ulufeleri emirlerin ve ummallerin kefaletiyle Diyarbekir hazinesi vergi gelirlerinden karşılanmakta idi. Dört taksitte karşılanan mevaciblerin tahsilinde ciddi sorunlar yaşanıyordu. Yerli kulu kale erleri ulufelerini alamadıklarından geçimlerini yapmakta ve kale hizmetlerini yerine getirmekte güçlük çekmekteydiler. Van beylerbeyine gönderilen bir hükümda konu dile getirilmiş, sancaktaki güherçile işletmesinin kale erleri tarafından işletilmesi yönünde bir çözüm bulunmuştu. Buna göre, işletme karşılığında yıllık olarak miriye ödenmesi gereken 200 kantar güherçilenin karşılığı, ulufeleri karşılığında Diyarbekir hazinesince kale erlerine ödenecekti.^[62] Fakat sonraki tarihlerde yapılan şikayetlere bakılır ise mevaciblerin ödenmesi sorunu devam etmişti. Bir başka hükümda, Adilcevaz Kalesi mevacibinin Erciş Kalesi erlerinin mevacibinin verildiği şekilde ödenmesi bildirilmişti.^[63] 29 Nisan 1694 tarihli bir fermana göre, Osmanlı serhaddinin nihayetinde bulunan Adilcevaz Kalesi'nin mustahfiz ve azab neferatının ulufelerinden başka gelirleri yok iken, mevaciblerinin yarısının ödenebileceği kaydedilmiş, ancak bu tutar da ödenememişti. Adilcevaz Kalesi'nin 117 nefer mustahfizan neferatının bu sıradaki yevmiyeleri 986 akçe ve yıllık mevacibleri 3 yük 49.044 akçe idi. 203 azab neferatının ise günlük toplam yevmiyeleri 1653 akçe

56 AE. SMST. III. 86/6408.

57 C. AS. 1147/50973.

58 C. AS. 63/2953.

59 C. AS. 118/5304.

60 AE. SOSM. III. 7/449, 10/697, 18/1220, 19/1264, 20/1328, 81/6172, 95/7248.

61 C. AS. 571/24017.

62 A. DVNSMHM. d. 30/568.

63 A. DVNSMHM. d. 34/559.

yıllık 5 yük 54984 akçe idi. Fermanda mevaciblerin aksatılmadan ödenmesi bildirilmişti.^[64] 22 Eylül 1713'de Adilcevaz, Muş, Ahlat ve Bitlis kalelerine ait mevaciblerin Diyarbekir Voyvodalığı malından karşılanması talep edilmişti.^[65] 31 Temmuz 1719 ve 29 Nisan 1750 tarihli iki hükümde yine Ahlat ve Adilcevaz kalesi neferlerine ait mevaciblerin ocaklıkları olan Siverek ve Samsad mukataalarından karşılanması emredilmişti.^[66] Bunların dışında da mevaciblerin Diyarbekir emvalından olan Samsad ve Siverek mukataası veya aynı eyaletin başka gelir kalemlerinden ödenmiş olduğuna dair kayıtlar dikkati çekmektedir.^[67] 23 Aralık 1765'da mevaciblerin Diyarbekir cizyesi malından ödenmiş olduğu ifade edilmiştir.^[68] 13 Ağustos 1811'de mevaciblerin Diyarbekir Voyvodalığı Ceska Mukataası malından karşılanması bildirilmiştir.^[69]

Kale Görevlilerinin Yolsuzlukları

Pek çok yerde görüldüğü üzere Adilcevaz Kalesi erlerinden de bazı yolsuzluklara karışanlar olmuştur. Diyarbekir beylerbeyine gönderilen 16 Ağustos 1568 tarihli bir hükme göre, Adilcevaz Kalesi gönüllü taifesinden bazı kimseler, bölüklerinde hizmeti bırakıp Diyarbekir'de ikametle bir takım gayrimeşru hareketlere girişmişlerdi. Bunların memur oldukları hizmetlerine dönmeleri, emre uymayanların silahlarının alınıp dirliklerinin başkasına verilmesi ve bölükleri ile ilişkileri kesilmesi bildirilmişti.^[70] 16 Ekim 1568'de İran ile yapılan savaşta kaleyi teslim etmiş oldukları için kalelerden ihracı emredilen Çepniler'den halen Erciş, Ahlat, Bitlis ve Adilcevaz kalelerinde mevcut olanların da çıkarılması bildirilmişti.^[71]

7 Mart 1572'de Van beylerbeyine hitaben bir hükme göre Adilcevaz halkı, kale mustahfizlarından Emrullah'ın on beş yıldan beri ehli fesat, şirret ve eşkıyalıkla meşhur olduğunu bildirmişlerdi. Bu şikayete binaen Sancak Beyi İbrahim'in adı geçeni muhakeme etmesi ve suçlu bulunursa cezasının verilmesi için İstanbul'a gönderilmesi talep edilmişti.^[72] Aynı yere yazılan 3 Aralık 1573 tarihli bir başka hükümde ise Adilcevaz ve Erciş kullarından olup şekavet üzere bulunan Kanber, Nur ve arkadaşlarının tedibi istenilmişti.^[73] 8 Aralık 1578 tarihli hükümde şaki taifesinden olup Adilcevaz Kalesi'nde mahpus tutulduğu sırada firar eden on dokuz kişinin sipahi olup olmadıklarının tespiti ve suçlu olanların tedibi emredilmişti.^[74] 24 Mayıs 1579 tarihinde Adilcevaz kulları Ağası Ahmed Ağa'nın kul taifesi ile geçinememesi ve zulmetmesi dolayısıyla durumunun Van beylerbeyince teftişi bildirilmişti.^[75] Van, Adilcevaz, Erciş ve Bitlis civarındaki kalelerde görevli olup muhtelif sebeplerle vilayeti haricinde olan 286 neferin ulufeleri üçte bire indirilmiştir.^[76]

Benzer uygulamaların oldukça yaygın olduğu görülmüştür.^[77] Van Mutasarrıfı Süleyman Paşa'ya 7 Mayıs 1638 'de gönderilen fermanda Adilcevaz Kalesi dizdarının eşkıyalık ve bozguncu olduğu, ıslahı için padişahın fermanı ile kaleye gidenlere top ve tüfenk ile karşılık verdiği, dolayısıyla gereğinin

64 İE. ML. 40/3842.

65 AE. SAMD III. d. 189/18242.

66 AE. SMHD I. d. 128/9395.

67 C. AS. 63/2953, 267/11091, 281/11662, 327/13574, 331/13699, 491/20494, 701/29427, 1184/52826, 1189/53087, 1211/54312.; İE. AS. 45/4073, 84/7597.

68 AE. SMST. III. 351/28211.

69 AE. SAMD III. 122/10051.

70 A. DVNSMHH. d. 7/1941.

71 A. DVNSMHH. d. 7/2281/2361.

72 A. DVNSMHH. d. 18/299.

73 A. DVNSMHH. d. 23/450.

74 A. DVNSMHH. d. 35/1009.

75 A. DVNSMHH. d. 37/2590, 33/323.

76 A. DVNSMHH. d. 23/450.

77 A. DVNSMHH. d. 25/1677, 37/2978.

yapılması talep edilmiştir.^[78] 30 Aralık 1713'de Erciş ve Adilcevaz kalelerinin kul taifesine ait mevaciblerini gasb eden Kürt Sarılı ve Çepni taifesinin kalelerden ihracı, cezalandırılmaları ve mevaciblerin geri alınması emredilmiştir.^[79]

Kale Mühimmatı

Van Kalesi'ne ulaşmak için kilit noktada ve dört yol ağzında bulunan Adilcevaz Kalesi, benzerleri gibi çeşitli tür ve miktarda mühimmata malik idi. Kalede her türlü tehlikeye karşı yeterli miktarda top ve sair mühimmatı hazır tutulmakta idi. Evliya Çelebi'nin tespitlerine göre, h.1041/1632 yılında iç kalede cephanes mahzenleri, büyük balyemez topları, dış kalenin limana bakan surlarındaki kulelerinde ise içlerine adam sığar büyük şayka topları,^[80] 76 adet balyemez^[81] topu ve hesapsız cephane bulunmakta idi. Bu durum Acemlerin yüreğini sızlattıyordu.^[82] 9 Ocak 1829 tarihli bir hükme göre, Adilcevaz Kalesi, Van Kalesi'nin kilidi mesabesinde idi ve burada toplar mevcut idi.^[83] 20 Şubat 1856 ve 26 Mart 1856 tarihli iki hükümde ise, Adilcevaz Kalesi'nden Van Kalesi'ne nakledilen bir topun kundağının imali ve masrafının karşılanması talep edilmişti.^[84] Bu tespitler, kalenin sınır hattına yakın önemli kalelerden sayılıp tahkimatına dikkat edilmiş olduğunu göstermektedir.

Kalenin Onarımları

Kalenin onarımı ile ilgili ayrıntılı bilgilere ulaşamamıştır. Bununla beraber, muhtelif zamanlarda onarımdan geçirilmiş olduğuna dair kayıtlara rastlanmaktadır. Ahlat yolu üzerindeki kapısının sol tarafı üzerinde yer alan Cihan Şah'a ait kitabe, kalenin onun zamanında onarılmış olduğunu göstermektedir.^[85] 6 Haziran 1574 tarihli bir hükme göre, bu sırada tahmini 150.000 akçelik bir bütçe ile kalenin tamiri için harekete geçilmiştir.^[86] 16 Ağustos 1825 tarihinden başlamak üzere İstanbul, Midilli, Bergama, Kıbrıs, Bursa vs. bazı mukataalardan elde edilen gelirler, Darphane vasıtasıyla Van, Adilcevaz ve bölgedeki sair bazı kalelerin bakım onarım işlerine tahsis edilmiştir.^[87] 18 Haziran 1828'de ise Van, Ergiri, Erciş ve Adilcevaz kalelerine ait onarım işlerinin yıl sonunda tamamlanacağı bildirilmiştir. Buna göre, çevredeki kalelerin onarımı üç buçuk yıl kadar sürmüştür.^[88]

78 A. DVNSMHM. d. 87/573.

79 A. DVNSMHM. d. 80/37.

80 Şayka, ince donanma ve nehir gemilerinin bir türüdür. Altı düz büyük kayak şeklinde olup 20 ila 50 muharip alırdı. Türkler, Karadeniz'de nehir sahillerini vurmak için kullanırlardı. Bu gemilerde küçük çaplı üç top bulunurdu. Bu toplar, şaykalarda kullanılmaları dolayısıyla "şayka topu" adı ile bilinirdi. Bu topların küçük, orta ve büyük olmak üzere üç farklı boyutta türleri vardı. İçabında kale kuşatmaları ve savunmalarında da kullanılırlardı (Mithat Sertoğlu, Osmanlı Tarih Lûgati, Enderun, İstanbul 1986, s. 321).

81 Osmanlıların kullandığı eski topların en büyük çaplı olanıdır. Çoğunlukla kale dövmede kullanılmıştır (Mithat Sertoğlu, A.g.e., s. 33).

82 Evliya Çelebi Seyahatnamesi, s. 204-205.

83 C. AS. 571/24017.

84 A. MKT. MHM. 84/29, 86/66.

85 Yasin İpek, A.g.e., s. 98.

86 A. DVNSMHM. d. 24/910.

87 MAD., 12184, s 48-53.

88 C. HR. 97/4801.

Sonuç

Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran başarısına karşın, bölgedeki İran baskısı devam etmiştir. Bu tarihten itibaren Van bölgesi Osmanlı İran mücadelesinin çatışma alanlarından biri haline gelmiştir. Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534 yılında yaptığı ilk İran seferi sırasında kesin olarak fethedilen Adilcevaz Kasabası, bir iki farklı uygulama dışında genellikle Van Beylerbeyliğine bağlı bir sancak merkezi olarak kalmıştır. Bu sırada Van Beylerbeyliği'nin paşa sancağı olan Van Şehri, bölgenin merkezi özelliğini kazanmıştır. Civarında yerleşik Adilcevaz, Erciş, Ahlat ve diğer bazı kazalar, Van Beylerbeyliği'nin sancak merkezleri olmuşlardır. Ancak kısa süre sonra Van ve çevresi elden çıkınca, Adilcevaz Sancağı Diyarbekir Sancağı'na bağlanmıştır. 1548 yılında gerçekleşen ikinci Irak seferi sonrasında Van bölgesi fethedilince, yeniden Van Beylerbeyliği'ne tabi olmuştur. Bundan önce olduğu gibi, bundan sonra da Adilcevaz çevresi, Van bölgesinin savunma merkezlerinden biri olmuştur. Adilcevaz Kalesi, bu sebeplerle 19. yüzyıl ortalarına kadar önemini korumuştur. Urartu binası olduğu kabul edilen Adilcevaz Kalesi'nin iç ve dış kale kısmında yeteri kadar askeri mühimmat ile yerli gönüllü yeniçeri taifesinden azablar ve mustahfizlar hazır tutulmuşlardır. Kale sivil yerleşime açık tutulmuş, esnaf takımı kalede yerini almıştır. Kale yakınındaki kasaba da süreç içerisinde canlılığını korumuştur. Görülen eşkıyalık faaliyetleri ve İran saldırılarında, kale idaresi bölgenin güvenlik unsuru olmuştur. Bununla beraber, bazen kale erleri, idarecileri ile sancak beylerinin, güvenliği tehlikeye atan isyan ve eşkıyalık faaliyetlerine giriştikleri görülmüştür.

Kaynaklar

Osmanlı Arşivi Kaynakları (BOA)

- A. DVNSMHM. d. 1/223, 7/1941, 2281, 2361, 13/1206 18/299, 23/450, 24/910, 25/1677, 30/568, 32/168, 33/323, 34/559, 35/1009, 37/2361,2590, 2978, 53/5, 80/37, 87/573, 118/34.
A. MKT. 6/63.
A. MKT. MHM. 84/29, 86/66.
AE. SAMD III. 159/15576.
AE. SAMD III. 28/2643, 122/10051, 123/12083, 189/18242.
AE. SMHD I. 128/9395.
AE. SMHD I. d. 128/9395.
AE. SMMD IV. 17/1912, 68/8013.
AE. SMRD IV. 2/133.
AE. SMST. III. 86/6408, 351/28211.
AE. SOSM. III. 7/449, 10/697, 18/1220, 19/1264, 20/1328, 81/6172, 95/7248.
C. AS. 63/2953, 118/5304, 267/11091, 281/11662, 327/13574, 331/13699, 491/20494, 571/24017, 701/29427, 1147/50973, 1184/52826, 1189/53087, 1211/54312,; İE. AS. 45/4073, 84/7597.
C. HR. 97/4801.
C. TZ. 122/6097.
D. AMH. d. 24933, 24949.
D. BŞM. MKH. d. 43026.
DH.İ. UM. EK. 87/24.
HAT. 1449, 821/37382-D, 826/37442-İ.
İE. EV. 21/12507.
İE. ML. 40/3842.
MAD., 12184.

Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Kuyud-ı Kadime Arşivi (KKA), Tapu Defteri, Numara 109

Araştırma Eserleri ve Makaleleri

- AKGÜNDÜZ, Ahmet, Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri, C. 5, İstanbul 1992.
- ESİN, Zafer, “ XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Bitlis Bölgesindeki Asayışsizlikler”, IV. Uluslararası Van Gölü havzası Sempozyumu (17-21 Haziran 2008 Ahlat) Ed. Oktay Belli, Ankara 2011, s. 501-506.
- Evlia Çelebi Seyahatnamesi, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, C. IV/1, İstanbul 2010.
- İNBAŞI, Mehmet, “XVIII. Yüzyılda Bitlis Sancağı ve İdarecileri” Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitü Dergisi, Sayı 33, Erzurum 2007, s. 243-261.
- İPEK, Yasin, Tarihle Doğanın Buluştuğu Yer Adilcevaz, Kayseri 2004.
- KILIÇ, Orhan, “Van”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, C. 42, İstanbul 2012, s. 505-510.
- KILIÇ, Orhan, XVI. Yüzyılda Adilcevaz ve Ahlat (1534-1605), Tamga Yayıncılık, Ankara 1999.
- KILIÇ, Orhan, “Van Eyaletine Bağlı Sancaklar ve İdarî Statüleri (1558-1740)”, Osmanlı Araştırmaları, XXI, İstanbul 2001, s. 189-210.
- MUSALI, Namiq, “Hacı Zeynel Abidin Şirvani Seyahatnamelerinde Van Gölü Havzası” , VII. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu (14-17 Ekim 2011), Ed. Oktay Belli, Betav, Bursa 2013, s. 350-355.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, “Şeref Han”, C. 38, İstanbul 2010, s. 548-550.
- PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ, Peçevi Tarihi, C. I, Haz. Bekir Sıtkı Baykal, Ankara 1992.
- PEKTAŞ, Kadir, Gülsen Baş, “Bitlis/Adil Cevaz Çevresi Yüzey Araştırması 2005”, 24. Araştırma Sonuçları Toplantısı, c. 1, Ankara 2007, 261-276.
- SAYICI, Seda, Adilcevazın Tarihi Eserleri, Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Bitirme Ödevi, (Bingöl 2013).
- SERTOĞLU, Midhat -Mustafa Cezar, Mufassal Osmanlı Tarihi, T.T.K. C. 2, Ankara 2011.
- SERTOĞLU, Mithat, Osmanlı Tarih Lûgati, Enderun, İstanbul 1986.
- SEVGİN, Nazmi, Anadolu Kaleleri, c. 1, Ankara 1960.
- SÜLEYMAN SABRİ PAŞA, Van Tarihi ve Kürtler Hakkında Tetebbular, Ankara 1960.

Fotoğraf ve Web Sitesi

Faysal Özdemir, Adilcevaz Belediyesi.

Cumali Birol (Dalgıç)

<http://arkeofili.com/van-golunun-dibinde-urartu-kalesi-bulundu>. Erişim. 22.10.2



Fotoğraf 6 : İç kaleden yıkık surlar, Fot. Faysal Özdemir.



Fotoğraf 7 : Kuzeyden Kalenin görünüşü, Fot. Faysal Özdemir



Fotoğraf 8 : Davullu mağara ve yıkık surlar, Fot. Faysal Özdemir